

A kvantor-ciklus „beindítása” az udmurtban – orosz hatásra

Bende-Farkas Ágnes

Ez a munka az uráli nyelvekben található *minden* típusú kvantorok (disztributív, univerzális értelmezésű determinánsok és főnévi csoportok) evolúciójáról fogalmaz meg hipotéziseket. Ezen hipotézisek elméleti következtetések levonásával fogalmazódtak meg, kevés empirikus anyag alapján, ezért a jelen szöveg elsősorban kutatási programot fogalmaz meg, amelyet empirikus érvekkel kell megtámogatni. Mindemellett (reményeink szerint) maguk a hipotézisek és a mögöttük álló elméleti érvek érdeklődésre tarthatnak számot.

Az első hipotézis szerint az uráli nyelvekben a finit alárendelés (egykori) hiánya miatt hiányozniuk kellett az angolra (és más európai nyelvekre) jellemző ciklus bizonyos állomásainak. A második hipotézis szerint bizonyos, orosz hatásra megjelent kifejezések „elindíthaták” a ciklusra jellemző változásokat. Ez a feltételezés egy megfigyelésen alapul: az udmurtban egy orosz hatásra megjelent határozatlan névmás *minden* típusú univerzális kvantorként is értelmezhető.

Elméleti háttér: A *minden* típusú kvantoros kifejezések változásainak rendje az újabb nemzetközi szakirodalom szerint nem véletlenszerű; a legújabb, legrészletesebben kidolgozott modellek (Beck, Doron) szerint elengedhetetlen egy szakasz a *minden*-nek megfelelő kifejezések történetében, amikor korlátlan választást (Free Choice – KV, FC) fejeznek ki. Mindkét modell Haspelmath 1995-re támaszkodik, ahol a *minden* típusú kvantorok egyik diakrón forrása a korlátlan választást kifejező kifejezések (vonatkozó névmások, majd a mondaton belüli főnévi csoportok, l. a román *fie-care*, ‘legyen-melyik’, ma ‘mindegyik’, eredetileg ‘akármelyik’). Beck szerint az óangolban i) a ciklus kezdőpontja a pusztá, kérdő alakú névmás, amelyet rejtett kvantor kötött; ezt követte ii) a partikulával ellátott névmás, amely vonatkozó mellékmondatot vezetett be, iii) a mondat belsejében lévő partikula+névmás, iv) a mai *every*. Azaz, *what* → *whatever* → *whatever(2)* → *every*. A ciklus második és harmadik szakaszában a partikula+névmás alakú kifejezés korlátlan választást fejezett ki, az univerzális értelmezést más mondatelemek szolgáltatták.

A héberben az eredetileg maximalitást kifejező, nem disztributív *kol* esetében a korlátlan választék értelmezés voltaképpen szükséges feltétele volt a későbbi, disztributív univerzális értelmezés létrejöttének (Doron). Azaz, mintha a magyar *mind* és *minden* közötti szemantikai különbséget, átmenetet egy korlátlan választék szakasz hidalta volna át.

Az uráli nyelvek sokáig nem illeszkedtek a Beck-féle modellbe, elsősorban a finit alárendelés hiánya miatt. Pontosabban, a Beck-ciklus első stádiumában maradhattak, amit a rejtett kvantor által lekötött pusztá névmás jellemezett. Az alábbi példában a *xib’ah* (‘ki-GEN’) névmás a kérdő olvasat mellett egzisztenciális olvasattal is rendelkezik:

- (1) Masa **xib’a-h** ti-m xada-gma-xa do to
Masa ki-GEN rénszarvas-ACC megöl-PERF jön
‘Masa eljött, miután **ki** ölte meg a rénszarvast?’
Vagy: ‘Masa eljött, miután **valaki** megölte a rénszarvast.’
(Nikolaeva, 312: (70a))

Egy másik, ezzel összefüggő tényező lehetett a partikula + (kérdő) névmás kombinációk viszonylag késői megjelenése. Arról van szó, hogy a *valami*, *akármilyen*, *semmi*, ... összetételek helyett a pusztá *mi*

szerepelhetett (és időnként szerepel ma is) a *valami*-nek és társainak megfelelő kontextusokban. A pusztán *mi* illetve a partikula + *mi* nagyon eltérő eszközöket igényel a mondatjelentés kiépítéséhez. A Beck-féle modellben kulcsfontosságú lépés tehát a pusztán névmásról a partikulával kombinált névmásra való áttérés.

A másik, a héber *kol*-ra alapozó történeti modell (Doron) alkalmazhatósága nem eldönthető. Ismereteink szerint az uráli nyelvekben a *minden*-típus nem a *mind*-típusból alakult ki (a magyar kivételével), ezért nem merülhet fel a KV értelmezés kérdése.

Javaslatunk szerint az udmurt nyelvben megfigyelhető a Beck-ciklusra jellemző változás és annak következménye, mégpedig orosz hatásra. Arról van szó, hogy egy, az oroszban korlátlan választékot jelölő partikula az udmurtban korlátlan választást ÉS univerzális olvasatot is jelöl.

(2) a. **Kot'-maj-e** vunet-i-z

KOT'-mi-ACC elfelejt-PRET-3SG

'Mindent elfelejtett'

b. **Kot'-ma** med lu-o-z, mon so-ly van'm-yz s'ar-ys' varal-o

KOT'-mi legyen válik-FUT-3SG neki mind róla megmond-FUT-1SG

'Bármilyen történjék, mindent elmondok (majd) neki (arról)'

(Suihkonen 137: (12a-b), eredetileg az Udmurt Szöveggyűjteményből)

Az udmurt *kot'* partikula az orosz *khot'*-ra vezethető vissza. Az oroszban a *khot'* számtalan értelmezése és használati módja mellett határozatlan névmások partikulája is lehet. Az orosz *khot' kuda* ('bárhon', 'akárhon') és *khot' sto-nibud'* ('akármilyen', 'bármilyen') korlátlan választást fejez ki (Asztalos Erika, sz.k.), míg az udmurt *kot'* partikula esetében jelen van az univerzális értelmezés is. Azaz, az udmurtban megjelenhetett a Beck-féle ciklus harmadik szakasza. Azért a harmadik, mivel nem adatolható, hogy a *kot'+névmás* alakú kifejezések valaha is vonatkozó mellékmondat élén álltak volna (szemben például az ismert francia vagy akár magyar esetekkel, l. Jayez—Tovena 2011 v. Bende-Farkas 2015). Ez felveti a kérdést, hogy ha más nyelvből átvett kifejezés indít be egy változást, amely tehát belső előzmények nélküli, akkor ez a folyamat áterjedhet-e más szerkezetekre, illetve kategóriákra. Jelesül, várható-e, hogy a partikula+névmás összetételek felváltsák a pusztán névmásokat például a korrelatív szerkezetek élén.

Irodalom

- Beck, Sigrid 2017: An Alternative Semantic Cycle for Universal Quantifiers. H. Quinn et al. (szerk.): *Linguistic Travels in Time and Space: A Festschrift for Liz Pearce*. Victoria University of Wellington NZ. 5–14. *Wellington Papers in Linguistics* 23.
- Beck, Sigrid 2020: Indeterminate Pronouns in Old English: A Compositional Semantic Analysis. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics*. 23. 203–269.
- Bende-Farkas Ágnes 2015: The Landscape of Universal Quantification in Old Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*. 69(3): 223–261.
- Doron, Edit 2020: From a Collective to a Free Choice Determiner in Biblical Hebrew. R. Gergel – J. Watkins (szerk.): *Quantification and Scales of Change*. 1–55. Language Science Press. Berlin.
- Haspelmath, Martin 1995: Diachronic Sources of *All* and *Every*. E. Bach et al. (szerk.): *Quantification in Natural Languages*. 363–382. SLAP. Kluwer. Dordrecht.
- Jayez, Jacques – Tovena, Lucia 2011: The Meaning and (a Bit of) the History of *quelque*. J. Jayez – L. Tovena (szerk.): *French Determiners in and across Time*. 111–139. London College Publications.

- Kratzer, Angelika – Shimoyama, Junko 2002: Indeterminate Pronouns: The View from Japanese. Y. Otsu (szerk.) *Proceedings of 3rd Tokyo Psycholinguistics Conference*. Hituzi Syobo. Tokió.
- Nikolaeva Irina 2014: *A Grammar of Tundra Nenets*. Mouton De Gruyter. Berlin.
- Suihkkonen Pirkko 2013: On Quantification in Udmurt. P. Suihkkonen – V. Solovyev (szerk.): *Quantifiers and Quantification in Finnish and Languages Spoken in the Central Volga—Kama Region*. 123 – 146. Lincom Europa. München.